

Јулијана С. Деспотовић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

УДК 811.163.41'367(049.32)
DOI 10.46793/Uzdanica21.3.333D
Примљен: 1. октбар 2024.
Прихваћен: 6. децембар 2024.

О АКТУЕЛНИМ ПИТАЊИМА СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

(*Актуелна питања синтаксе реченице српскога језика*, Радови са научног скупа „Актуелна питања синтаксе реченице српског језика”, одржаног у Андрићграду 6, 7. и 8. октобра 2023, Вишеград, Андрићев институт, 2024, 499 стр.)

У оквиру едиције *Научни скупови* Одјељења за српски језик Андрићевог института у Андрићграду објављен је шести зборник радова, насловљен *Актуелна питања синтаксе реченице српскога језика*. Зборник садржи радове чији су реферати поднети годину дана раније на научној скупу посвећеном једној од србистичких лингвистичких дисциплина, а то је синтакса реченице. Укупно је деветнаест радова у овоме зборнику, чији су аутори најпознатији синтаксичари из свих научних и наставно-научних институција са српског језичког простора. Осим радова, зборник садржи и *Пролошко слово* (стр. 7–9) уредника Милоша Ковачевића, као и *Индекс имена* (493–499).

Зборник отвара рад Миливоја Алановића „Ако-конструкције компензаторних односа” (11–47). У њему се анализира један специфичан тип реалних кондиционалних клауза, а то су *ако*-клаузе са компензаторним значењем (типа *Ако не дођем, барем ћу се јавити*). Ове клаузе, како резултати анализе показују, имају одређених формалних специфичности, као што су избор везника (*ако*), граматичка форма зависног предиката (негирани предикат слободне темпоралне прагматичности) и интегрисаност корелатива (*бар, а оно бар/макар, нека бар, а оно, оно, онда* и сл.) у састав управне клаузе. Компензаторни однос најчешће се успоставља у двоклаузалној конструкцији, међутим, аутор се у истраживању фокусирао и на монопредикатске структуре са компензаторним значењем, које су углавном последица редукције предиката *ако*-клаузе. На тај начин се у компензаторни однос доводе граматички субјекат, објекат, предикатив, актуелни квалификатив, логички субјекат, коагенс, као и адвербијали различитих значењских односа, а такве

условно-алтернативне структуре налазе се у прелазном пољу између координације и субординације, обједињавајући обележја обеју категорија.

Други рад у зборнику јесте рад Миланке Бабић „Искази са дезидеративним значењем у српском језику” (49–72). У њему се представљају модална вредност, парадигматски облици, илокуцијски потенцијал и прагматичке врсте исказа који имају дезидеративно значење у српском језику. Полазећи од синтаксичко-семантичких критеријума као хиперординираних критеријума анализе, у раду се издвајају 1) лексички верификовани модели дезидеративног исказа, који садрже неки од глагола из класе *verba desiderativa* (најчешће глагол *желети*) и 2) граматикализовани модели дезидеративних исказа. Међу граматикализованим моделима издваја се чак осам синтаксичких модела којима се исказује дезидеративност: 1) двочлана субјекатско-предикатска оптативна реченица (*Живео!, Проклей био!*); 2) оптатив са партикулом *дабојга* (*Дабојга дочекао моје јодине!*); 3) потенцијал са партикулом *кад* (*Кад би ми се јавио!*); 4) модел са редукованим потенцијалом сведеним на аорист глагола *бићи* (*Ја бих кафу*); 5) модел са презентом и партикулом *да* (*Да живи овај народ!*); 6) модел са презентом и партикулом *нека* (*Нека живи овај народ!*); 7) модел са блокираним изразом *да ми је* (*Да ми је кај воге*); 8) модел са презентом и рефлексивном партикулом *се* (*Пева ми се*). У оквиру сваког модела издвајају се и различите варијанте подмодела.

У трећем раду, насловљеном „Међуоднос реченичних и текстуалних конектора адитивног значења у савременом српском језику” (75–97), ауторка Анђела Васиљевић пажњу усмерава на структурно-синтаксичку и семантичко-прагматичку анализу аналогних реченичних и текстуалних конектора са предлозима *поређ, уз, ѿврх, осим/сем, мимо и изузев*. Анализа је показала да посматрани реченични конектори у односу на управну клаузу могу бити антепонирани, интерпонирани и (ређе) постпонирани, док се исти текстуални конектори јављају искључиво у улози анафоричких сигнала. На плану облигаторности, реченични конектори показују се неиспустивим, будући да би њихово изостављање учинило реченицу неграматичном, док се текстуални конектори могу изоставити. Установљено је и да су текстуални конектори далеко фреквентнији у односу на реченичне, а трансформационим тестом зависносложене реченице у независносложену утврђено је да не постоје значајне семантичко-прагматичке разлике између конектора реченичног и текстуалног нивоа. Међутим, тестови међусобне замењивости сваког од ових конектора указују на то да међу њима постоји само приближна синонимија. Као параметри који потврђују адитивно значење наведених конектора издвојени су првенствено тематски континуитет, а затим и присуство других сигнала адитивности (као што су *и, као и, иакође*).

Тема четвртог рада јесу реченице без предиката којима се исказује локационо значење. У овом раду, насловљеном „Непредикатске реченице са локационим значењем у савременом српском језику” (99–118), аутор Јули-

јана Деспотовић анализи подвргава реченице из којих је изостављен глагол у личном глаголском облику или копула као глаголски део неглаголских предиката, а којима се исказује значење кретања или налажење субјекта на одређеном месту. Према структурном критеријуму, који је хиперординира ни критеријум у анализи, издвајају се два модела ових реченица: супстантивни и презентативни. И један и други структурни тип се према семантичком критеријуму значења локализатора разврставају на два подтипа: реченице са значењем кретања и реченице са значењем мировања, с тим што је подела презентативног модела додатно ослужњена критеријумом (не)експлицираности локализатора. Представљени тип реченица само је један од семантичких типова непредикатских реченица у савременом српском језику и његова анализа представља образац по коме би се могле вршити даље анализе овог досада недовољно истраженог типа конструкција у српском језику.

И пети рад у зборнику, „Реченичне структуре са презентативима *ево*, *ејџо* и *ено* и зависним клаузама и њихова функционалностилска дистрибуција” (119–145), бави се непредикатским реченицама које су у досадашњој литератури само поменуте. Ауторка рада Веселина Ђуркин анализира структуру, значење и функционалностилску репартицију специфичног типа јединица код којих презентативне речи *ево*, *ејџо* и *ено* уводе зависну клаузу. У раду је показано зашто овакав тип реченица треба посматрати као специфичан случај изричних, зависно-упитних објекатских реченица (*Ејџо зашџо нисам дошао*) или, ређе, изрично-адјективних реченица (*Ено краљџице ѓдје сјава*). Осим у књижевноуметничком, анализирани тип конструкција јавља се и у публицистичком и у научном функционалном стилу, и у свим стиливима апсолутну доминацију имају структуре са презентативом *ево*, знатно су ређе са презентативом *ејџо*, а најређе са презентативом *ено* (искључиво у књижевноуметничком стилу).

Шести рад у зборнику јесте рад Ане Јањушевић Оливери „Императивне реченице у систему комуникативних реченица савременог српског језика” (149–167). У њему се, према критеријуму форме предиката, издвајају императивне реченице у ужем смислу, код којих је предикат исказан синтетичким императивом у потврдном или одричном облику (*Кији ѓрње!*, *Прегајџе се!*, *Бежимо!*) и императивне реченице у ширем смислу, у чијем се предикату налази аналитичка императивна конструкција *нека / да* + презент (*Нека уђе!*) или *немој* + инфинитив */ да* + презент (*Немојџе ѓрилазији / да ѓрилазије!*). Само ови типови конструкција остварују, према ауторовом мишљењу, императивну као примарну комуникативну вредност, док императивну као секундарну вредност могу остварити и реченице које припадају неком другом комуникативном типу. Ту аутор убраја екскламативне исказе са редукованом глаголском компонентом или обликом *да* + перфекат (*Најоље!*, *Одмах да сје усјали!*), затим изјавне реченице са перформативним и модалним глаголима (*Забрањујем џи да џушиши. / Мораш ојиши.*), као и оне

са модално употребљеним футуром, презентом и инфинитивом у предикату (*Купићеш њо. / Идеш са мном. / Излупићи снег од 3 беланицеџа*). Осим њих, у реченице са секундарним императивним значењем убраја и упитне реченице негираног предиката у презенту и упитних заменица *ишћо/зашћћо* (*Зашћћо не усћћанеш?*), као и упитне реченице конципиране као тотална питања са речцом *да ли* и потенцијалом (*Да ли би усћћао?*).

Два рада у овоме зборнику посвећена су контрастивним темама, оба синтаксичким релацијама у српском и руском језику. Први од њих јесте рад Драгане Керкез „А дисонансе у српском и руском језику” (169–188), посвећен везнику а дисонансе, који представља једно од три основна значења везника а у српском и руском језику (уз а адјункције и а диференцијације). Резултати до којих је дошла ауторка рада указују да везник а дисонансе указује на противречност ситуација (S1 и S2) њиме повезаних (*Тек јој је дванаесћћ тодина, а већ је љрава гама*), односно да њихову истовремену актуелност говорно лице као субјекат спознаје види као отклон од онога што је очекивано, од онога што сматра нормом, која може бити когнитивна и социјална. То дати везник приближава везнику али, те се у раду разматра и могућност њихове супституентности, за коју се утврђује да је ограничена, условљена чврстином норме и/или присуством негације у једној од напоредних клауза. Други рад заснован на контрастивној анализи материјала из српског и руског језика јесте рад Биљане Марић „Дискурсни маркери туђег говора у руском и српском језику” (225–248). У раду се указује на постојање двеју група маркера према пореклу и примарној семантици: 1) маркери повезани са глаголима говорења (рус. *мол* и *дескаћћ*; срп. *кажу, веле*) и 2) маркери са значењем апроксимативности, контрафактивности и привидности (*као, будћћо, љобожсе*). Највећи број анализираних дискурсних маркера туђег говора и у руском и у српском језику користи се не само за означавање и интерпретирање туђих речи, већ и за тумачење туђег поступка, геста или понашања. Такође, у оба језика користе се емоционално обојене речи у функцији имитатива, односно маркера почетка туђег говора, као и саставни везници у функцији указивања на стереотипни говор. Анализа је показала далеко већу разноврсност дискурсних маркера у руском публицистичком стилу у односу на српски.

Између ових контрастивних радова налази се осми рад у зборнику, а то је рад Милоша Ковачевића „О системности сложених реченица с везником без га” (189–224), који доноси полемику са свом досадашњом србистичком литературом која је сложени везник без га сматрала ненормативним и неприхватљивим, а као главни разлог наводила образовање калкирањем према истозначном везнику *ohne dass* у немачком, *sans que* у француском или *senza che* у италијанском језику. Дајући у раду критеријалну анализу јединог рада у србистици/сербокроатистици у коме се објашњава зашто је структурно калкирање везника без га нормативно неприхватљиво и да оно није једини разлог ненормативности овога везника, а то је рад М. Алано-

вића „Зависна реченица с везником *без ga*” (2017), М. Ковачевић доказује системски, односно несистемски карактер овога везника. Најпре показује да је везник *без ga* структурно еквивалентан свим сложеним везницима српскога језика твореним од предлога и субординираног везника *што* и/или *ga*. Затим анализира међуоднос реченица уведених везницима *без ga* и *a ga* с обзиром на то да се везник *без ga* у литератури сматра синонимском варијантом везника *a ga*, и тако показује да су најзначајније разлике међу њима оне које се тичу разлике у семантичком статусу тих везника. Везник *без ga* једнозначни је контекстуално неусловљени везник, и то једини контекстуално неусловљени пропратнооколносни везник у српскоме језику, док је *a ga* контекстуално условљени полисемични везник који може уводити зависне реченице различитих значења: допусне, условне, контрастне, адјективне, временске, изричне, спецификативне, последичне и пропратнооколносне. Осим семантичке, аутор показује и разлику у структурно-синтаксичком статусу ових везника, која потиче од тога што се ни у једном контексту везник *без ga* не може третирати никако друкчије него као зависни везник, нити се у било ком контексту може елидирати, што није случај с везником *a ga*. Тако је аутор овога рада показао и системност и сврисисходност везника *без ga* у српскоме језику.

У дестом раду овога зборника, насловљеном „О вишеструкосложеним реченицама са спојем два зависна везника – *ДА АКО*: структура, учесталост и нормативни статус” (249–264), ауторка Александра Марковић представља тип вишеструкосложене реченице с глаголом говорења у надређеној реченици и његовом допуном у виду условне реченице (нпр. *На то сам му рекао да ако код Јованке постоји лудило, то је онда лудило власни*). У оваквом споју глагол говорења уводи неуправни говор, исказан садржајем условне реченице. Анализа, извршена на корпусу *Полијички дискурс Републике Србије*, показала је да је у питању комплексна реченична структура, настала као резултат настојања да се нечије речи пренесу у оном редоследу у ком су и изговорене будући да би преформулација захтевала додатно време. Као разлог учесталости ових конструкција ауторка наводи информативну актуализацију реченице: условна реченица припада уводним конституентима. У случају да се нађе у постпозицији, била би фокализована и на њој би било информативно тежиште. Ипак, ауторка сматра да овакве конструкције треба избегавати у научном и књижевноуметничком функционалном стилу.

У раду Иване Митић „Језичка средства са улогом семантичког конкретизатора у дисјунктивним реченицама” (265–284) истражује се да ли семантички конкретизатори са значењем истовремености (*истовремено* и *у исто време*) и постериорности (*попосле*, *након што*, *после што*) могу јавити у споју са везником *или*, као и какво се значење остварује тим спојем. Рад је мотивисан претходним истраживањима која су указивала да таквих спојева нема у српском језику, уз објашњење да везник *или* првенствено има значе-

ње алтернације. Међутим, резултати до којих се дошло у овој раду указују на то да се везник *или* може комбиновати са конкретизаторима са значењем истовремености и постериорности, при чему се остварује и значење раставне координације или објаснидбено значење, док изостанак конкретизатора у наведеним спојевима не доводи до стварања неграматичних конструкција, већ само до промена на семантичком плану.

Дванаести рад у зборнику јесте рад Јасмине Московљевић Поповић „Конверби у савременом српском језику” (285–300). Наводећи да је термин *конверб*, којим се означава нефинитни глаголски облик чија је примарна функција изражавање адвербијалне субординације, скован још почетком 20. века, али да је интензивније проучавање ових конструкција резервисано за последњих тридесетак година, ауторка предлаже овај термин као хиперординирани термин за термине *глаголски прилог прошли* и *глаголски прилог садашњи*. Полазећи од Недјалковљевих параметара за анализу и типологију ових језичких јединица, ауторка систематизује раније утврђене и познате чињенице о српским конвербима, али долази и до нових открића. Једно од њих тиче се рестриктивности глаголских прилога, где се глаголски прилог прошли показује рестриктивним конвербом, док је глаголски прилог садашњи нерестриктиван и уз адвербијалну, може вршити и атрибуцку функцију, у чијем се домену употребе овај конверб у савременом српском језику стално шири. С друге стране, показује се да је глаголски прилог прошли све ређи у употреби и све више губи своја специфична значењска обележја. Све то доводи до закључка да је конвербни систем српског језика у овом тренутку нестабилан, односно да се налази у стању превирања, а правцима даљег развоја овог система тек следећу подробна истраживања.

О изазовима са којима су се суочавали аутори *Појмовника српских лингвистичких термина* говори Марина Николић у раду „Изазови у изради савременог лингвистичког термилошког речника на примеру термина из синтаксе реченице” (301–325). У раду се показују специфичности овог речника и његова структура, а у закључку рада ауторка наводи да је рад на термилошком речнику посао који никада није до краја завршен, нити заокружен на најбољи могући начин, али да ће Одсек за стандардни језик наставити да описује и стандардизује лингвистичку терминологију држећи се принципа систематизације термина од ширих ка ужим, те да ће се пројекат *Израда Појмовника српских лингвистичких термина* развијати у смеру класификације, дефиниције, описа и стандардизације термина из модерних лингвистичких дисциплина као што су лингвистика текста, когнитивна лингвистика, лингвокултурологија, урбана дијалектологија, компјутерска лингвистика и друге.

У четрнаестом раду овога зборника, „Реченица у истраживањима идиолекта новијих српских писаца” (327–348) ауторка Милка Николић анализира лингвистичку грађу о новијој српској прози (поствуковски период). Рад је

сегментиран на два аналитичка поглавља: прво је посвећено монографским публикацијама (10 монографија) о језику и стилу новијих српских писаца, друго огледима (64 огледа) о реченици новијих српских писаца. Након њих, у синтези датој у закључку рада, М. Николић наводи да се испитивање реченице у начелу спроводило на један од следећа три начина: искључиво са синтаксичког становишта, не залазећи у домен стилистике, затим првенствено са синтаксичког аспекта, али уз тумачење стилске функције испитиваних конструкција, док трећи начин подразумева стилистичко становиште у коме је неизбежан синтаксички аспект као основа стилематичне анализе. Посебно значајан резултат овога рада јесте издвајање два развојна правца којима припадају идиолекти испитиваних књижевника у савременој српској књижевности. Један од њих подразумева коришћење стилогених потенцијала нестилематичних реченица, како је код оних аутора (попут Андрића или Петровића) који нису одступали од стандарднојезичке норме. Други пак подразумева да у тексту доминира стилогена функција стилематичних јединица, што је одлика идиолекта оних писаца коју су одступали од норме стандардног језика (попут Црњанског или Белог Марковића).

У зборнику је објављен и један рад који се бави реченицама из угла форензичке лингвистике. То је рад Јелене Редли „Епентетске реченице у полицијским изјавама учесника кривичних дела: форензичколингвистичка перпсектива” (351–387), у коме се анализи подвргавају реченице уметнуте у наратив, најчешће као резултат дијалога између полицијског службеника и учесника кривичног дела. Такве реченице играју важну улогу у оцени аутентичности изјава и њиховој веродостојности, те Редли издваја три битна својства ових реченица која су од суштинског значаја за оцену ауторства, а то су доприношење губитку фокуса у наративу, формулација реченице у одричном облику и ремећење кохезије наратива. Са синтаксичког аспекта, издвајају се следећи типови епентетских реченица: нерестриktivне релативне реченице, објаснидбено-релативне и декларативне реченице, које врше различите функције попут увођења нових референата, попуњавања информационих празнина и идентификовања места, времена и околности повезаних са наративом.

Тема шеснаестог рада у зборнику, насловљеног „Ендоцентрични антецедент релативне клаузе са концептуалном анафором” (389–412), јесте форичност супстантивног антецедента који предодређује рестриktivност/нерестриktivност релативне клаузе. Рад представља наставак вишегодишњег бављења темом релативних реченица у савременом српском језику аутора Тање Русимовић. Анализа проведена у овоме раду показује да неодређене, одричне и опште заменице у функцији анакатафоричког ендоцентричног антецедента са концептуалном анафором могу анафорички упућивати на референцијалне изразе (интрафрастичко упућивање), као и на неререференцијалне изразе (трансфрастичко упућивање). Од референцијалних именских

израза не преузима се референција, већ само денотација, а еноцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном клаузом може бити или ексклузиван (припадати скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација) или инклузиван (налази се ван скупа на који се упућује концептуалном анафором). Ни у случају ексклузивности ни у случају инклузивности лексема на коју се упућује и њен антецедент нису кореференти, већ косигнификанти.

Релативне реченице тема су и наредног рада у зборнику, а то је рад „О значењу глаголских времена у неким зависносложеним реченицама” аутора Верана Станојевића (413–437). У њему се анализирају глаголска времена у одређеним типовима зависних реченица, а посебан одељак посвећен је интерпетацији глаголских облика у релативној клаузи (типа *Угаро је йса који йа је ујео*). Анализа показује да постављање радње из подређене клаузе у неки хронолошки однос према надређеној радњи не значи нужно да глаголско време које такву радњу темпорално локализује припада синтаксичком релативу, односно да се њено време евалуације не може поклопити с моментом говора. Хронолошки однос радњи у модалним контекстима са транспарентном интерпетацијом објекта ирелевантан је за одређивање њихове припадности индикативу или релативу. Као задатак за будућа истраживања аутор поставља неопходност утврђивања фактора који утичу на однос радње према локалном времену евалуације (моменту говора или према каквом другом моменту).

Претпоследњи, осамнаести рад у зборнику јесте рад Балше Стипчевића „О употреби обезличених партиципских конструкција с непрелазним глаголима” (438–476). Трима у научној литератури и граматичким приручницима обрађеним и документованим механизмима за уклањање агенса из реченичне структуре аутор рада придружује и четврти механизам, у досадашњој литератури недовољно обрађен, а то је могућност да се деагентивована обезличена реченица с непрелазним глаголом формира применом партиципског механизма: *На нас је неко йуцао из шуме.* → *На нас је йуцано из шуме.* Детаљна анализа ових конструкција, потврђена за 174 од 305 испитиваних глагола, показала је да се партиципи граде искључиво од личних нереклексивних глагола, а да је (уклоњени) носилац ситуације увек особа. Уколико глагол означава динамичну ситуацију с вољним контролором (агенсиом) и несвршеног је вида, са сигурношћу се може тврдити да је употребљив у овом типу конструкција, док с другим семантичким типовима глагола продуктивност, односно прихватљивост варира. Агентивна одредба у оваквим конструкцијама среће се изузетно ретко. Иако се најчешће јављају с предикатом у перфекту, анализирани конструкције имају развијену временско-начинску парадигму, која одговара парадигми партиципског пасива, а потврђене су и у модалном сложеном предикату. Иако нормативни статус оваквих конструкција није био предмет рада, аутор сматра да је тај статус

неупитан ако се пође од претпостављене скале продуктивности/прихватљивости за конструкције при позитивном полу те скале. Но, пре него што се одреди нормативни статус, наведене конструкције, сматра аутор, треба још боље и детаљније проучити.

Зборник о актуелним питањима синтаксе речнице затвара рад Илијане Чутуре „Глаголска синтагма и њен однос према реченици у настави српског језика” (477–491), у коме се са методичког аспекта сагледава пут којим се у основношколској настави српског језика издваја и усваја појам синтагме. Посебно се разматра појам глаголске синтагме с обзиром на то да се у млађим разредима основне школе говори о предикатском скупу речи, паралелно са субјекатским, али се касније тај паралелизам напушта јер лични глаголски облици не граде синтагму. То је моменат у коме се претходно конструисана представа о груписању речи ремети и напушта, што касније узрокује проблеме у савладавању градива из синтаксе. Да би се уочени проблеми превазишли, процес стицања знања мора тећи без дисконтинуитета и флукуација у базичним поставкама. Но, пре тога, мора се успоставити јасна хијерархизација научних критеријума, будући да без тога не може бити ни јасне поставке у настави јер је научност први и основни методички принцип.

Када се овако прегледно издвоје садржаји радова из овога зборника, јасно је да ови радови покривају најзначајније области синтаксе реченице: различите истраживачке аспекте просте и сложене реченице, укључујући и синтаксу исказа, као и однос синтаксе реченице и синтагматике. Будући да је синтакса реченице лингвистичка дисциплина чија истраживања по правилу интерферирају са свим осталим не само граматичким него и лингвистичким поддисциплинама, актуелним питањима приступало се кроз интерференцију синтаксе реченице са морфосинтаксом, морфологијом, анализом дискурса, стилистиком, семантиком, прагматиком, лексикографијом, чак и форензичком лингвистиком и методиком наставе српског језика. Многи од радова у зборнику обрађују теме које су у србистици само успутно и недовољно прецизно анализирани, попут непредикатских структура (нарочито оних са презентативима) или обезличених партиципских конструкција с непрелазним глаголима. Поједине семантичке категорије, као што су дезидеративност и императивност, у радовима из овога зборника добијају детаљну синтаксичку класификацију средстава којима се изражавају. Премда сви радови у зборнику садрже историјат питања којима се баве, неки од њих представљају полемику са досадашњом (србистичком/сербокroatистичком) литературом и указују на погрешне, а у литератури општеприхваћене ставове. Резултати тих радова указују на потребу за сталним преиспитивањем језичких чињеница, као и за ревидирањем норме стандардног српског језика. Стога ће зборник *Актуелна истраживања синтаксе реченице српског језика* бити незаобилазан у будућим истраживањима не само синтаксе реченице и синтаксе уопште, него свих дисциплина које се са синтаксом прожимају.